

Darja Zaviršek

PRISILNE IZSELITVE MED EPISTEMOLOGIJO IN PRAKSO SOCIALNEGA DELA

PRISILNA IZSELITEV KOT SCENA IZ VOJNE

Kolikokrat so nam ljudje, ki so jih zanimala družbe in njihovi procesi, zatrjevali, da se moramo učiti od majhnih, minornih dogodkov, če hočemo razumeti, kako delujejo vladajoče institucije s svojimi ideologijami. Prvi korak tega učenja je, da dogodke, ki smo jim priča, opišemo in nato zapišemo, kako posamezniki in institucije o njih govorijo, jih »pojasnjujejo« in sčasoma preoblikujejo, tako da dogodki služijo opravičevanju njihovih početij, ali z drugimi besedami, utrjevanju vladajočih ideologij in vrednostnih kodeksov. Tako bo pričujoči članek na primeru minornega dogodka zakonite prisilne deložacije reflektiral delovanje struktur moči in procese, ki jih je mogoče skupno nasloviti »Kako deluje logika izključevanja«. Ukvarjanje s to problematiko je še zlasti pomembno zato, ker bomo v prihodnosti samo v Ljubljani doživeli nekaj sto prisilnim deložacijam, ki bodo sledile tistim, ki so že izvedenim.

Eno od vprašanj, ki se mi je zastavljalo, kadar sem brala o antisemitskih izgonih in usmrtitvah, je bilo tisto v zvezi s predvidevanjem prihodnosti. Od česa je bilo odvisno, da so nekateri posamezniki »vedeli«, kaj se bo zgodilo, in zato pravočasno pobegnili, in od česa je bilo odvisno, da so drugi »vedeli«, da se jim najhujše ne more zgoditi, in ostali, dokler jih niso prišli iskat eksekutorji? Nevarnost je lahko velika, verjetnost, da se bo zgodilo, pa vendarle majhna.

Kako torej danes zares vedeti, kaj je vplivalo na to, da so nekateri Židje verjetnost, da jih usmrtijo, videli kot sicer grožnjo, ne pa kot resnično nevarnost? In kako vedeti,

kaj je vplivalo na oceno tveganja drugih, da so pravočasno zapustili stanovanja, preden so vanje vdrla nacisti ali vzhodnoevropski antisemiti? Zakaj so nekateri natančno ocenili količino tveganja, drugi pa so verjeli, da se jim »to pač ne more pripetiti«? Kdaj je prišlo do točke, ko je posameznik prišel do spoznanja, da mora bežati, da si reši življenje? Le pri nekaterih je imela odločilno vlogo dobra politična ocena trenutne situacije, pri številnih drugih pa je na njihovo odločitev vplivalo bolj osebno prepričanje, povezano z idejo o pravičnosti in racionalnosti človeškega delovanja.

Kdaj torej verjeti, da se tisto, česar ne moremo niti misliti, lahko zares zgodi, je ostalo zame vprašanje, ki ga obravnavam bolj na ravni sofizma kot na ravni vprašanja, na katerega je mogoč odgovor. Torej, koliko informacij in koliko pobitih Židov ali prisilno deložiranih sosedov je potrebno, da človek, ki verjame v racionalnost delovanja posameznikov in oblasti, ne verjame več, da bo sam ubežal nasilju?

Analogija z antisemitskimi pogromi in eksterminacijo se mi je nekaj dni zatem, ko sem bila priča zakoniti prisilni deložaciji v mestnem jedru Ljubljane, kot flashback vračala v misli. Koliko prisilnih deložacij v mestnem jedru je potrebno, da človek začne verjeti, da ga bodo mestne oblasti izselile iz stanovanja, v katerega se je legalno vselil pred desetimi leti in vse do danes redno plačeval najemnino? Koliko mater samohranilk z dvema otrokoma, od katerih je eden komaj shodil, postavijo na cesto mestne oblasti, da neka mati samohranilka zares začne verjeti, da ji grozi resnična nevarnost prisilne deložacije?

Kako naj ob tem ravna socialno delo, bi moralo biti strokovno vprašanje, postane pa tudi politično že spričo dejstva, da pomankanje politične volje za graditev novih stanovanj ustvarja nove in nove brezdomce.

Dodaten razlog, da se mi je scena prisilne deložacije »pomešala« z antisemitskimi izgoni, je ta, da je prisilna deložacija v resnici videti kot kratka vojna scena. Sredi dopoldneva vdre v stanovanje nekaj mož, ki imajo po nekem konceptu pravičnosti legalno pravico, da v kartonske škatle zmečejo vse, kar je v stanovanju, v nekaj urah izpraznijo stanovanje in odpeljejo opremo na dogovorjeno mesto (če oseba nima prostora, kamor bi namestila pohištvo in svoje osebne predmete, jih odpeljejo v državno skladišče, za katerega je treba plačevati dnevno ležarino). Okoli oseb, ki jih deložirajo, se zbirajo otroci, ki kričijo ali pa nemo opazujejo dogajanje, ženske, ki jokajo in se nemočno pritožujejo. Nekaj novinarjev poskuša »ujeti« dramatičnost trenutka. Ko je stanovanje izpraznjeno in možje odidejo, ostanejo na zanemarjenem dvorišču tri ženske, ki jokaje tolažijo druga drugo, nekaj otrok in nekaj stvari, ki jih deložirana ženska kot osebno prtljago odnese s seboj. To sta bili v tem konkretnem primeru ročna torbica in plastična vreča, polna plenice. Zadnja vojna scena na domačem dvorišču, ki jo doživijo nekateri pregnanci, je poslavljanje. Prizadeta ženska se je objela z vsemi sosedami, ki so jokale na dvorišču, in potem z otrokom v naročju za vedno odšla iz kraja, ki je bilo 10 let njeno domovanje.

Tretji razlog, da me je scena prisilne deložacije še nekaj dni spominjala na antisemitske izgone, je bil moj spomin na to, da je prav v tej hiši ves čas druge svetovne vojne živelo nekaj Židov, ki jih nacisti niso odkrili in so v mirnih časih umrli naravne smrti. Tako hiša, ki je stara skoraj 200 let, dosedaj ni poznala primera, da bi bil kakšen njen prebivalec iz nje nasilno izseljen. Do kakšnih okoliščin mora torej priti, da se to zgodi, kakšno součinkovanje prikrajšanosti in diskriminacij pripelje do dogodka, o katerem nihče ni verjel, da se lahko zares zgodi?

PRISILNE IZSELITVE KOT USTVARJANJE BREZDOMCEV

V današnjih državah so deleženi največje diskriminacije posameznice in posamezniki, ki doživljajo več kot eno obliko prikrajšanosti. Najpogosteje gre za součinkovanje različnih situacij in dogodkov, ki jih uvrsti med skrajno ranljive prebivalce. Njihova prikrajšanost je učinek dveh vrst diskriminacij: najprej tiste, ki izhaja iz neenake porazdelitve dobrin in možnosti, da se dobrine pridobi, in potem tiste, ki izhaja iz kulturnih vrednot. Te spodbujajo direktno in indirektno izključevanje (stereotipi o materah samohranilkah, zmerjanje ljudi, ki so pripadniki etničnih manjšin, negativne predstave o tem, kakšne osebnostne lastnosti imajo ljudje s prizadetostmi ipd.).

Ranljivost je torej materialna in kulturna, saj posamezniki in posameznice ne doživljajo le ekonomske dominacije, temveč tudi tisto, ki izhaja iz vrednotenja ene kulture pred drugimi kulturami: ko na primer zaslužijo boljše delovno mesto, pa ga ne dobijo, ker lahko boljše delovno mesto dobijo samo osebe, ki v kulturnem pogledu niso negativno vrednotene. Tako se ekonomski prikrajšanosti pridruži tudi kulturna, in na koncu je komaj mogoče videti, katera je pomembnejša in katera je vzrok za določeno situacijo, ki se pripeti človeku.

Za boljše pojasnitev takega součinkovanja vzemimo partikularen primer ženske z dvema otrokoma, ki je bila septembra 1997 izseljena iz nekdanjega občinskega stanovanja. Lahko bi šlo tudi za katero koli drugo osebo, pri kateri bi prikrajšanosti delovale kot sistem, ki omogoča pogoje za izključevanje. V njeni življenjski zgodbi se nam razkrijejo naslednji elementi: ženska, ki si je v novi državi pridobila slovensko državljanstvo – torej »Slovenka drugega reda«, delavka, ki ima dolgotrajne izkušnje z revščino in življenjem na eksistenčnem robu, oseba, ki sama skrbi za dva otroka, ki ima šibko socialno podporno mrežo in ki jo ime in priimek uvrščata med kulturno devalvirane državljanke in državljanke. Če vemo, da diskriminacije in izključevanje nikoli niso naključni dogodki, temveč so vgrajeni v delovanje oblasti in političnih

sistemov, lahko z analizo elementov prikrajšanosti pri tej določeni osebi opazimo subtilno delovanje mehanizmov oblasti. Ženska z otrokom, tako ideološko poveličevan simbol ljubezni in sreče, v tem primeru dokazuje, da je tudi to le del resnice: obstajajo bolj in manj zaželene matere z otroki, bolj ali manj družbeno vrednotene matere. To se vedno znova pokaže tudi pri ženskah s fizično prizadetostjo, ki bolj kot lastno fizično-telesno oviranost doživljajo družbene ovire, ko se odločijo, da bodo imele otroka. Odločitev, ki je pri enih spodbujana, postane pri drugih »družbeni problem«. Tako se počasi razkrivajo mehanizmi delovanja moči, ki jih najdemo kot različne odnose sil, ki takrat, ko začnejo delovati, ubirajo svoje lastne poti in gradijo svojo lastno organizacijo. Lahko pa uzremo mehanizme delovanja moči tudi kot različne strategije različnih subjektov, ki v končni fazi dosežejo neki določeni učinek. Moč na področju ohranjanja družbene hierarhije je v vsakem primeru stalna, se ponavlja in se reproducira sama od sebe.

Če поблиže pogledamo primer septembrske prisilne deložacije matere z otrokoma, vidimo še nove kombinacije prikrajšanosti. Zato da bi nekoč postala najemnica socialnega stanovanja, je prizadeta oseba že ob koncu 80. let začela opravljati skrbstveno delo za ostarelo žensko, ki je nekaj let zatem umrla. S tem je državo razbremenila plačila institucionalne skrbi za odvisno osebo za vsaj dve leti. Upala je, da si bo tako pridobila najemno pravico do stanovanja, vendar mestne oblasti z njo niso hotele podpisati najemne pogodbe. Že leta 1992 so ji začele groziti s prisilno deložacijo, ki so jo potrdile tudi sodne oblasti. Od leta 1992 do leta 1997 ni Mesto Ljubljana našlo za tri slovenske državljane nobene druge rešitve, kot da jih je »izvrglo« iz sistema in jih postavilo na eksistenčni rob. Družina, ki se še do včeraj po ničemer ni razlikovala od vseh drugih podobnih družin, je za nekaj mesecev postala brezdomska družina in tako povsem »drugačna« od vseh drugih.

Brezdomci torej niso postali kdorsibodi, ljudje, ki bi bili žrtev naključij in slabe sreče. Nasprotno, sito socialne države je izvrglo najranljivejše izmed ranljivih: tri ljudi, ki so

bili tako ali tako že na robu revščine. Tisto, kar hočejo oblastna razmerja prikazati kot »naključje«, ki se zgodi vsake toliko, je v resnici izselitev oseb, ki že doživljajo večkratno prikrajšanost. Vidimo torej, da se take stvari ne dogajajo naključno, temveč jih lahko z analizo delovanja oblastnih struktur predvidimo vnaprej. Tam, kjer oblastna razmerja v svoje delovanje ne vgradijo načela socialne pravičnosti, ki bi zahtevalo, da vladajoča večina zavestno skrbi za najranljivejše skupine prebivalstva, ki imajo vsakdanjo izkušnjo kulturne in ekonomske dominacije in so brez socialne opore v ljudeh, ki zasedajo v družbi socialno vrednotene družbene položaje, so prav ti posamezniki najlažja tarča manifestiranja moči. Koncept moderne liberalne države, ki se je poslovila od »velikih levičarskih utopij«, če parafraziram J. Habermasa, temelji na demokraciji, kjer manjšina, ki ima moč skoncentrirano v politiki in ekonomiji, deluje tako, da zagotavlja preživetje večini. Gre za proces, ki v pogojih neenakosti poskuša delovati pravično. Posebna pozornost, namenjena ljudem, ki si najtežje pridobijo ekonomske dobrine (ženske, ki same skrbijo za otroke, ljudje s fizičnimi in duševnimi prizadetostmi, stari, pripadniki etničnih manjšin), je pogosto zgolj videz, v resnici pa se neenakosti in revščina poglobljajo. Socialna neenakost in iz nje izhajajoča revščina pride nekaterim prav iz vsaj dveh razlogov. Prvi je ta, da se lahko ekonomsko privilegirani socialni sloji zrcalijo v tistih, ki so na ekonomskem dnu: »Mi smo nekaj boljšega od revežev.« Pri tem ne gre le za dejstvo posedovanja ekonomskih dobrin, temveč tudi za psihološko dominacijo, užitek močnejšega. Lahko se pojavi krščanski tip zrcaljenja v smislu: »Bodimo hvaležni, da nam gre tako dobro; kako bi bilo, če bi bili taki reveži.« Drugi razlog pa je v tem, da šele skupina revnih premožnejšim omogoča uresničitev sistema dobrodelništva, ki se pri nas uspešno razpreda. Tisti, ki da, ima tudi materialni dokaz za svojo dobroto. Udeležba na dobrodelni prireditvi mu daje natanko tisto podobo, ki si jo ves čas želi imeti o sebi. Lacanovska psihoanaliza v tem primeru govori o procesu simbolne identifikacije.

INSTITUCIJE KOT NARAVNE DANOSTI

Edina možnost, ki jo ima ženska z otrokom, ki nima denarja za najem stanovanja s profitno najemnino ali vsaj za najcenejšo sobo v nastanitvenem centru (ki se tako ali tako izogiba družin), je vstop v različne institucionalne sisteme: oddaja otrok v rejništvo, namestitev starejšega otroka v kakšnega od socialnih zavodov, vstop v Materinski dom, zatočišče ali kakšno od cerkvenih organizacij. V materinskih domovih in zatočiščih nikoli ni prostora, vedno pa se najde kakšna rejniška družina, ki z dodatnim otrokom tudi nekaj zasluži. Ureditev rejništva pa je v takih primerih najpogosteje največji in edini »uspeh«, s katerim se lahko pohvalijo socialne službe. Vsem tem možnostim je v resnici treba reči situacija, kjer ni izbir. V tej socialni realnosti, kjer ni izbir, pa vseeno zbuja pozornost svojevrsten paradoks: rešitve, ki so na voljo, ko nekdo postane brezdomec, so predvsem institucionalne. Namesto da bi država omogočila osebi primerno bivališče, ki bi bilo cenejše kot vzdrževanje dragih institucij, ponuja institucionalne rešitve (materinske domove, brezdomske centre, nadomestne družine).

Logika, ki začne delovati, temelji na prepričanju, da tisti, ki je reven, nima pravice živeti s svojimi otroki in nima pravice do lastnega bivališča. V najboljšem primeru dobi sobo v eni od omenjenih institucij ali sobo v enem od samskih domov. Tako se ponovno srečamo s problemom, ki ga najdemo tako na področju duševnega zdravja kot na področju prizadetosti in starosti. Gre namreč za to, da država še vedno podpira drage in za posameznika praviloma neučinkovite institucije (domove za stare, psihiatrične bolnice, materinske domove, socialne zavode), namesto da bi denar direktno namenila prizadetim osebam.

O čem torej dejansko govori dejstvo, da se v Sloveniji država namesto gradnje socialnih stanovanj odloča za graditve novih in novih institucij? Vanje mora stopiti oseba, ki je stara in ne more več živeti samostojnega življenja, oseba s fizičnimi oviranostmi, ženska, ki jo pretepa partner, in tako naprej – vsakdo, ki bi sicer potreboval individualne načine podpore za samostoj-

no življenje. Ali se za temi odločitvami ne skriva tisti znani srednjeevropski kafkovski subjekt, ki verjame v pomoč institucij tudi takrat, ko namesto pomoči dobi nadzorovanje in osebno razvrednotenje? In ki se počuti bolj nemočnega, ko okoli njega ni več velikih institucij? Kafkovski subjekt je soočen z nasprotjem med tem, da v resnici ima določeno količino moči, s katero bi lahko spreminjal družbene okoliščine, a se hkrati počuti brez moči. Resnično verjame, da ne more biti akter pomembnih družbenih premikov. Del te logike je tudi dojemanje prava in sodstva kot naravne danosti, kot naturaliziranih form, ki prav zaradi svoje navidezne »naravnosti«, ki zabriše družbeno konstruiranost in spremenljivost, dajeta občutek varnosti in pravičnosti.

KRŠENJE OBVEZNOSTI, KI IZHAJAJO IZ PODPISANIH MEDNARODNIH KONVENCIJ

Sociologinja Srna Mandič je v enem od svojih člankov (Pravica do stanovanja, *Sobotna priloga Dela*, 18. 10. 1997) opozorila na ogromen razkorak v praksi Slovenije glede na druge evropske države, ko gre za uresničevanje pravice do stanovanja. Čeprav je Slovenija podpisala vse pomembnejše deklaracije, ki se nanašajo na pravice vsakogar do primerne stanovanja, pa je realnost, kot kaže pričujoči primer, povsem nasprotna. Poglejmo si le dve določili iz dveh mednarodnih konvencij, ki jih je podpisala naša država:

Priznavamo posebne potrebe žensk, otrok in mladostnikov po varnih, zdravih in pravno zavarovanih stanovanjskih razmerah (*Istanbulska deklaracija*, str. 7).

V primeru opisane prisilne deložacije je šlo prav za mater z otrokoma, torej za enoroditeljsko družinsko skupnost, ki je v Sloveniji v nasprotju z drugimi evropskimi državami diskriminirana tudi v razmerju do družin z dvema odraslima roditeljema. Veljavni Pravilnik o merilih za dodeljevanje solidarnostnih stanovanj (*Ur. l. RS*, 18/92) daje prednost pri pridobitvi stanovanja »mladim družinam«, torej skupnosti dveh

odraslih oseb, ki nista starejši od 30 let, in pripadajočih otrok. Tudi tu se pokaže skrajno nerazumevanje slabih materialnih razmer, v kateri živijo osebe, ki same skrbijo za svoje otroke in so prav zaradi tega v zahodnih državah uvrščene med najranljivejše skupine prebivalstva tudi pri pridobitvi stanovanja. To je ostro kritizirala že Vesna Leskošek (1997), ki je poudarila, da je taka odločitev stvar obstoječe ideologije, ki ne upošteva vsakdanje realnosti:

Če postavljamo prednostne kategorije, bi jih morale biti deležne ravno samohranilke in samohranilci. Izhajati bi morali iz dejstva, da je eni hranilki in hranilcu družine mnogo težje preživeti, ker se mora poleg eksistenčnih stisk soočati še s stereotipi in diskriminacijami v družbi. Tisti, ki bolj potrebuje točke za mlado družino, je torej ravno enoroditeljska družina.

Slovenija je torej podpisala Istanbulske deklaracije, ne da bi v praksi dokazala, da resnično odgovorno sprejema »posebne ukrepe« za »prikrajšane in posebno ranljive skupine«. To se še eklatantneje pokaže pri analizi točkovnika za določanje upravičenosti za uvrstitev na seznam upravičencev do socialnega stanovanja. Ta določa, da se mora točkovati tudi površina stanovanja, v kateri oseba trenutno prebiva, pa čeprav gre za bivanje v instituciji zaradi brezdomstva. V nekaterih primerih je mogoče opaziti prav perverzne situacije. Na enem od Centrov za socialno delo v Sloveniji so mi na primer povedali, da je komisija za točkovanje pred nedavnim hotela izmeriti sobe, v katerih živijo pretepele ženske z otroki, ki so se morale umakniti pred nasiljem in v resnici torej nimajo ustreznega bivališča. Kljub vsemu so jim točkovaleteli hoteli izmeriti površino nujnega in začasnega zavetja, kamor so se za krajši čas umaknile. Njihovo prehodno zasilno bivališče je potemtakem dovolj, da se ga šteje pod rubriko »stanovanjska površina«.

Drugo določilo, ki ga najdemo v Deklaraciji v poglavju o obveznosti držav podpisnic (točka n, str. 34), pa se glasi:

Sprejemamo obveznost, da bomo, upoštevaje

človekove pravice, nudili pravno varstvo in zaščito vsem ljudem pred prisilno deložacijo, ki bi bila v nasprotju z zakonom; če je deložacija neogibna, pa zagotovili, da bodo na voljo druge ustrezne rešitve. (v: Mandič, *op. cit.*)

V konkretnem primeru to pomeni, da je naša država dolžna zagotoviti bivališče tudi v primeru, ko gre za »neogibno deložacijo«. V praksi konkretnega primera, ki ga navajamo, pa so mestne oblasti žensko z otrokoma postavili na cesto.

Na listi za pridobitev socialnih stanovanj iz leta 1996 je uvrščena na 1138. mesto med upravičenci do socialnih stanovanj, ki so jih od leta 1991 v Ljubljani dodelili približno 160. Odgovorni za stanovanjsko politiko trdijo, da bo še huje in da se bodo zakonite deložacije nadaljevale. Kako bo v tem času Slovenija opravičevala podpise mednarodnih konvencij, ki ne samo priporočajo, temveč obvezujejo popisnice, da v primerih »neogibnih deložacij« zagotovijo »druge ustrezne rešitve«, ni povsem jasno.

Ena od značilnosti »postsocialističnih pogojev«, kot Nancy Fraser (1997) pogojno poimenuje obdobje tranzicijskih kapitalizmov, je v tem, da vladajoča ideologija spodbuja težnje posameznikov in posameznic po individualnih razlikah in kulturnih raznoličnostih. Govor o kulturni reprezentaciji je postal merilo demokratičnosti družb. Hkrati pa je to dober način, da se nihče več ne ukvarja z vprašanjem ekonomskih razlik, torej z analizo nepravčnosti, ki izhajajo iz nemožnosti po pridobitvi ekonomskih dobrin.

BREZDOMSTVO KOT PSIHOLOŠKO OŠKODOVANJE IN PROCESI OPRAVIČEVANJA

Iz psihološke perspektive lahko o zakoniti prisilni deložaciji govorimo kot o dejanju, ki povzroča nepopravljivo psihološko škodo prizadetim osebam. Gre za travmatski dogodek, ki že veliko prej, kot je izveden, pomeni življenje v negotovosti. V našem konkretnem primeru je mlada družina pet let živela pod psihološkim pritiskom

prisilne deložacije, ne da bi imela tudi ekonomske možnosti, da bi se tega pritiska rešila. Definicija travme poudarja, da govorimo o travmatičnem dogodku takrat, ko psihološko stanje ali zunanji dogodek v hipu spremeni našo sedanost in prinese občutke kaosa in negotovosti. To se zgodi, ko je oseba priča nenadni izselitvi osebnih predmetov, uničevanju osebne lastnine. Travmatska izguba je torej povezana z dejstvom, da človek nenadoma postane brezdomec, da je brutalno iztrgan iz socialnega okolja, v katerem je živel desetletje, da je izpostavljen bodisi obremenjujočemu sočustvovanju okolice bodisi boleči brezbriznosti. Nenadna sprememba popolnoma spremeni vsakdanje življenje. Veliko oseb, ki so preživele travmatsko izgubo, govori o tem, da življenje po njej nikoli več ni tako, kot je bilo pred tem, da se počutijo odtujene od drugih ljudi, »drugačne« od tistih, ki nimajo take izkušnje.

Človekova identiteta je bistveno povezana z načinom bivanja, z bivalnim okoljem, s socialno mrežo, statistnimi atributi, ki olajšujejo življenje in brez katerih je bistveno oteženo osebno vrednotenje in samovrednotenje osebe, ki jih nima: stanovanje, zaposlitev, osebni avto, ustrezna oblačila, družbeno vrednotena socialna mreža ipd. Za vse prihodnje stike, ki jih bo v pričujočem primeru imela prizadeta ženska z otrokoma, ne bo več pomembno, da je desetletje živela in urejala majhno stanovanje v središču Ljubljane, temveč bo za vse ljudi, ki jo bodo srečali, v prvi vrsti brezdomka z dvema otrokoma. To vpliva na človekovo samopodobo, na občutke lastne vrednosti odraščajočih otrok, na nove psihološke prikrajšanosti.

Tudi ljudje, ki so priča takim dogodkom, jih opisujejo kot travmatične. Tiste socialne delavke, ki so pripravljene sodelovati in ponuditi psihološko oporo v primerih prisilnih deložacij, pripovedujejo o tem, kako ti dogodki vplivajo na njihovo psihično počutje. Večina pripoveduje o občutkih nemoči in razvrednotenosti tako v smislu strokovnega dela kot v smislu osebne prizadetosti, ko se postavijo na stran prizadete osebe. Mnoge socialne delavke pri teh dogodkih nočejo sodelovati, saj poudarjajo,

da ne želijo biti potisnjene v vlogo psiholoških blažilk negativnih učinkov, ki jih povzročijo državne odločitve. Te so sicer zakonite, s stališča teorije in prakse socialne varnosti in socialnega dela pa nepravilne. Kritična socialna delavka pač ne more zatisniti oči in trditi, da je metati na cesto samohranilko z dvema otrokoma, ki je prej skrbela za invalidno osebo v skupnem gospodinjstvu, pravično dejanje.

Večina ljudi za take dogodke, ki pri opazovalcih povzročajo nelagodje, tesnobo in občutke nemoči, noče vedeti. Bolečina, ki jo povzroča vednost, kaj v resnici pomeni, da se tri osebe nenadoma znajdejo na cesti, je za mnoge prevelika, da bi jo lahko prenesli. Številne raziskave so ugotovile, da se ljudje pogosteje in raje identificirajo s tistimi, ki imajo več moči, kot s tistimi, ki je imajo manj. Lažje se je na primer identificirati z storilcem kot z žrtvijo, saj lahko na ta način ubežimo občutkom nemoči, tesnobe in nebogljenosti, ki jih doživlja žrtev. Najučinkovitejši način, da se izognemo občutkom, ki jih ima žrtev, je, da vanjo projiciramo krivdo za storjeno dejanje. O ženskah, ki so žrtve nasilja, se na primer trdi, da so same krive, da izzivajo, da nasilje na neki način zaslužijo in so same krive, da je prišlo do poškodb.

V primeru omenjenih zakonitih prisilnih deložacij se nelagodje in tesnoba, ki ju občuti človek, ko je zares pripravljen zagledati, kaj to dejanje pomeni, navadno zmanjšajo z izjavami, kot so: »Saj je že pet let vedela, da ji grozijo z izselitvijo,« »Kaj je delala vsa ta leta, zakaj ni dobila boljšega odvetnika,« »Lahko da otroke v rejo in si tako olajša situacijo,« »Gotovo jo bo vzela kakšna stara ženska, ki potrebuje pomoč,« »Takih primerov je še veliko,« »Ljudje živijo še v hujših razmerah,« »Če je tako presodilo sodišče, potem bo že nekaj na tem.«

Take in podobne racionalizacije, ki so običajen del procesa, ki mu pravimo zmanjševanje občutkov tesnobe in bolečine, so najpogostejši načini, da odgovornost za storjeno dejanje prenesejo na prizadeto osebo: »Vedela je, kaj se bo zgodilo, zakaj ni prej ukrepala!« Po tej logiki deprivilegirane skupine prebivalstva same sodelujejo pri svojem zapostavljanju. Izkušnja, ki je v

resnici posledica politične odločitve, se prenese na osebno raven in postane stvar individualne »usode«, tako rekoč zasebnosti, s katero nihče noče ničesar imeti. Ko smo pred tem, da se moramo odločiti, da v konkretnem primeru storimo kaj za osebo, ki je v življenjski stiski, se kot zadnji zdihljaj samoopravičevanja, ki naj zmanjša tesnobo, pojavi misel: »Saj se bo pojavil kdo, ki bo pomagal, navsezadnje pa je to stvar države in socialnega dela.« Tako se izognemo nevarnemu odkritju, da tistega »drugega«, ki nanj računajo, ni.

Ker so take racionalizacije le psihološka opora, da se v človeku zmanjšata tesnoba in bolečina, so seveda nekoristne za racionalno analizo, s katero smo začeli pričujoči članek. Ne morejo namreč upoštevati strukturne ravni prikrajšanosti, na kateri vidimo, da ta ženska tudi pred petimi leti ni imela možnosti, da si najame, pridobi, kupi, podeduje stanovanje. Da so se v teh petih letih njene prikrajšanosti le še stopnjevale. Rodila je drugega otroka, za katerega njegov biološki oče ne plačuje niti zakonsko določenih alimentov. Njeni denarni viri so se torej v teh letih zmanjšali in ne povečali, kot so se denarni viri mnogih drugih državljanov, odrečena pa ji je bila tudi pravica do stanovanja.

Eden od učinkovitih načinov racionalizacije travmatskih dogodkov je, da verjame, da gre zgolj za naključja. Verjame, da je posilstvo v parku nesrečno naključje, da je fizično nasilje naključno, da je zakonita izselitev »usoda«, ki samo pokaže, da mašinerija državnega sistema kdaj pa kdaj naredi napako v škodo humanizacije človekovega življenja. Tisto, kar se v procesu psihološke racionalizacije prikrije, pa je bolj grozljivo; namreč to, da takim dogodkom ne botruje naključje, temveč, nasprotno, dobro skrita, subtilna logika družbenega izključevanja, ki se v sistemu navidezne pravičnosti začne z izključevanjem najranljivejših skupin prebivalstva. Zgodovine odporov in časi družbenih premikov nas učijo, da je premik mogoč le tedaj, ko se subjekt sam prepozna kot akter vsakokratne družbene situacije. Takrat lahko prav s pozicije individuuma preskuša nove strategije, ki so redke v vsakdanjih

praksah državljanov in so onstran znanih ideoloških vzorcev dominacije in podrejenosti. Delujoči subjekt je torej mogoč, ko različne ideologije prepozna, vendar ne pristane na to, da ga usodno določajo. Z drugimi besedami, če ni stanovanj, je stvar politične volje, da jih zgradimo, če je ustvarjanje brezdomcev pravno legalno, še ne pomeni, da je tudi pravično. Kajti vprašanje graditve stanovanj je v resnici bolj stvar vrednot in ideoloških odločitev kot denarja in betona. Na to opozarja tudi Srna Mandič (1996: 11), ko pravi:

Stanovanje v funkciji zavetišča danes ni več prevladujoča paradigma raziskovanja, raziskovalna pozornost se vse bolj usmerja k socialnim, gospodarskim, političnim in ideološkim razsežnostim stanovanja.

Kako oceniti pripravljenost lokalnih oblasti za delovanje v smeri socialne pravičnosti s politiko, ki je ne bodo zanimali le »veliki« dogodki, temveč prav tiste »majhne«, navidezno nepomembne reči, pa je stvar, ki jo bo vse večja množica ljudi brez stanovanj kaj kmalu izkusila v svojem vsakdanjem življenju.

KAJ DELAJO SOCIALNE DELAVKE, KO ČLOVEKA SELIJO?

Tako smo prišli do bistvenega. Kako naj v primeru prisilnih deložacij ravnajo socialne delavke? Kot vsaka praksa, je tudi socialno delo odvisno od teorij in od ideologij. Če med tema dvema kategorijama sploh obstaja razlika, jo razpoznamo tako, da je prva domena epistemološkega prizadevanja, druga pa prizadevanja po ohranjanju obstoječih razmerij in repeticijskih praks.

Danes vemo, da je tudi prakso vse težje predpisovati, saj je subjekt zavezan svojim lastnim ideologijam, sledi različnim tipom teorij in je določen z različnimi diskurzi. Vseeno pa vemo, kaj naj bi pomenila dobra praksa socialnega dela, ki naj bi se jim prostovoljno in goreče približevala vsaka strokovnjakinja, socialna delavka ali socialni delavec. Nič ne pomaga, tudi dobra praksa je le ideološki konstrukt in produkt

epistemoloških prizadevanj, ki jih je mogoče uporabljati z omejenim rokom trajanja. Odvisna je od kulturnega konteksta, v katerem je nastala. Vseeno si pogledimo, kaj se zdi v tem hipu ustrezen spisek ravnanj, ki upošteva tako socialno-politični kontekst, v katerem se dogodek odvija, kot čustvene potrebe individuuma. Spisek ravnanj je mogoče poljubno širiti in dodajati elemente, ki mu manjkajo.

Praksa socialnega dela na področju prisilnih (legalnih ali ilegalnih) deložacij bi morala vsebovati naslednje postopke in temeljiti na naslednjih miselnih modelih:

1.) Socialna delavka mora biti vedno udeležena pri prisilni izselitvi. To je pomembno iz naslednjih razlogov:

- Zaradi zagovorniške vloge v odnosu do stranke, ki doživlja travmatski dogodek izgube. Socialna delavka je priča dogajanja, omogoča čustveno oporo, pomaga pri praktičnih opravilih, ki so nujni med deložacijo (razmišljati skupaj z osebo, kaj bo vzela s seboj, kam bo odpeljala pohištvo, kam se lahko zateče ipd.); pomaga pri skrbi za otroke, stare, bolne.

- Zaradi kontinuitete v procesu pomoči, saj dobi socialna delavka s tem podatke, kam se bo zatekla deložirana oseba ali družina, v kakšni socialni stiski se je znašla in kaj posamezniki potrebujejo. Že med prisilno deložacijo se socialna delavka s prizadeto osebo dogovori za prihodnje postopke.

2.) Socialna delavka mora nemudoma začeti z ukrepi zmanjševanja škode, ki so materialne in čustvene narave. Poskrbeti mora za nujno materialno pomoč (enkratna socialna pomoč, zimska pomoč, mesečna socialna denarna pomoč ipd.) in za čustveno oporo: tako za pomoč otrokom (npr. pomoč v šoli) kot za pomoč odraslim (skupine za samopomoč, svetovanje kot vrsto podpore).

3.) Socialna delavka mora zbirati in posredovati vse informacije, ki jih prizadeta oseba potrebuje: najcenejše bivalne možnosti in cenene možnosti za nakup najnujnejših materialnih dobrin; možnosti za

brezplačno bivanje, pravne informacije. V skrajni sili pa ji mora ponuditi tudi obsežne informacije o institucionalni pomoči (materinski domovi, prehodni domovi, stanovanjske skupine, brezdomska zatočišča, varne hiše ipd.). V tem primeru je dobro, da organizira interdisciplinarni krizni tim za učinkovito pomoč.

5.) Socialna delavka mora poznati zakonodajo in pravne dokumente in vedeti, da so prisilne izselitve, kjer prizadete osebe od države ne dobijo nadomestnih bivališč, nelegalne, in morajo v teh primerih posredovati pri političnih organih (na občini, ministrstvih, nevladnih organizacijah, pri varuhu človekovih pravic, mednarodnih organih).

6.) Socialna delavka mora vedeti, kakšen je postopek za kandidiranje pri razpisih za pridobitev socialnega stanovanja, in narediti vse, da pomaga osebi pridobiti socialno stanovanje (pisanje priporočila, pomagati osebi, da si pridobi vse potrebne dokumente, poznati nepisana pravila pri pridobivanju socialnih stanovanj ipd.).

7.) Socialna delavka mora delovati iz perspektive uporabnice in upoštevati želje in vrednote stranke, katere zagovornica je. To pomeni, da ne sme ponujati ali celo vsiljevati stranki nesprejemljivih rešitev: oddaje otrok v rejniške družine, odhod v institucijo, življenje v kulturnih okoljih, ki jih stranka ne sprejema.

8.) Socialna delavka mora upoštevati, da je prizadeta stranka v procesu šoka in žalovanja in mora skrbeti za to, da ima do nje spoštljiv odnos. Pred kratkim je neki socialni delavec deložiranemu fantu očital nove superge, ki si jih je kupil na ljubljanski tržnici, češ, če ima denar za nova oblačila, si lahko tudi najame sobo v hotelu.

9.) Socialna delavka mora osebi, ki je prizadeta zaradi deložacije, omogočiti pravico do izbire.

Po vsem zapisanem se ponovno vsiljuje misel, ki jo je nekoč nakazala Doreen Gibson: ali ni socialno delo, vsaj tukaj in zdaj in za marsikoga, nemogoča naloga.

Literatura

- N. FRASER (1997), *Justice Interruptus*. London: Routledge.
 V. LESKOŠEK (1997), Diskriminacija »nezakoncev«. *Mladina* 28/29.
 S. MANDIČ (1996), *Stanovanje in država*. Ljubljana: ZPS.

IZGORELOST STROKOVNJAKOV
NA CENTRIH ZA SOCIALNO DELO

POVZETEK RAZISKAVE

Da se človek od časa do časa čuti praznega, je nekaj popolnoma naravnega. Vendar je pri sprejemanju tega občutka velika razlika med tistimi, ki pripisujejo krivdo za občutek praznina sebi – doživijo zanj svoj jaz –, in tistimi, ki ta občutek sprejemajo kot življenjsko danost, s katero se je treba spoprijeti.

Virginia Satir

POJEM IZGORELOSTI

Prvi je v znanstveni literaturi ta pojem uporabil Freudenbergler v članku iz leta 1974. Bistvo tega članka je, da delo strokovnjakov na osnovi mladostnega intenzivna izčrpa njihovo energijo. Pojav je imenoval »burnout«, v našem besednjaku pa ga imenujemo izgorelost. Pri strokovnjakih v službah pomoči se po več letih prizadevnega dela pojavljajo stanja telesne, psihične in čustvene izčrpanosti. Izgorelost je posledica frustracij, povezanih z delom, zlasti tistih, ki nastajajo od dejansko ali navidez nerešljivih problemih. Sprejeti je treba dejstvo, da vsem ljudem v stiski ne moremo pomagati in da lahko mnogim pomagamo le delno in začasno. Ko strokovnjaki pomagajo klientom, morajo biti sposobni zdržati frustracijo, da nekaterim ni mogoče pomagati. Poklicni ideal je nekaj, k čemur se je težil, nikoli pa se ga v popolnosti ne doseže.

MODELI IZGORELOSTI

RIVANJSKI MODEL IZGORELOSTI

Avtorica tega modela je A. Pinex, ki meni, da izgorelost neposredno izhaja iz neuspela in občutka nemoči. Poudarek daje zvezi med doseganjem ciljev in izgorelostjo. Niso vsi cilji enako pomembni za preprečevanje izgorelosti, pomembni so za osebo smiselni cilji.

Ljudje potrebujejo smisel življenja. Pomanjkanje smisla lahko povzroči izgorelost. Izgorelost se pojavi pri ljudeh, ki vstopijo v poklic s pričakovanji, da bodo v njem našli življenjski smisel. To je še zlasti značilno za ljudi, ki so si za svoj življenjski cilj zastavili, da bodo skrbeli za določeno skupino ljudi, da bodo njihova življenja spremenili na bolje in da jim bodo pomagali lepše živeti. Spoznanje, da tega ne morejo doseči, jih vodi v izgorelost.

Rivanjski model izgorelosti je motivacijski. Njegova predpostavka je, da lahko izgorelost te zelo motivirane osebe. Ključni faktor za preprečevanje izgorelosti je podporno delovno okolje. Izjemoma lahko kdo tudi v podpornem delovnem okolju ne doseže pomembnega cilja, doživi neuspeh in s tem prve znake izgorelosti. Podobno je, če kdo dela v stresnem in nepodpornem delovnem okolju, doseže pomemben cilj, doživi uspeh in našle v tem uspehu smisel.